

Людмила ГРИЦИК, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-4802-7937

e-mail: grytskyk@ukr.net

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Іване МЧЕДЕЛАДЗЕ, д-р філології

ORCID ID: 0000-0002-5001-2216

e-mail: ivane.mchedeladze@tsu.ge

Тбіліський державний університет ім. Іване Джавахішвілі,
Центр україністики ім. проф. Отара Баканідзе

АКАДЕМІЧНИЙ ДИСКУРС ГРУЗИНСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ: "ВЕЛИКИЙ КОБЗАР ТАРАС ШЕВЧЕНКО" МІХЕЇЛА КІНЦУРАШВІЛІ (ЯСАМАНІ)

Вступ. У статті на матеріалі маловідомому, зокрема для українського читача, простежується процес становлення грузинсько-українського літературознавчого дискурсу, до якого залучаються матеріали, пов'язані з постаттю М. Кінцурашвілі – літературознавця, перекладача, україніста. Вперше у поле дослідження введено дисертаційну працю вченого "Великий Кобзар Тарас Шевченко", захищену в Тбіліському університеті 1944 року.

Методи. У роботі використано комплекс методів: порівняльно-історичний, біографічний, контактено-генетичний, порівняльно-типологічний, матеріали шевченкознавчих та перекладознавчих студій, а також напрацювання дослідників українсько-грузинських літературно-культурних взаємин.

Результати. "Ясамані з незрозумілих мені причин, – писав О. Олесь, який також був пов'язаний із Харковом і вважався талановитим учнем М. Сумцова, – чомусь залишений без уваги" (із журналу "Театрі да цховреба" за 1915 рік). Постать Міхеїла Кінцурашвілі недостатньо відома в Україні. Про нього як про перекладача більше знають шевченкознавці. О. Мушукідані, працюючи із фондом М. Кінцурашвілі, крім "Заповіту", назвав ще 48 Шевченкових творів грузинською мовою. Деякі з них привертали увагу

картвелологів. Згадують ім'я М. Кінцурашвілі й дослідники О. Олеса, до творів якого він також звертався, презентував у журналі "Танатлеба" за 1911 рік. Презентуючи кілька перекладів ("О слово рідне! Орле скутий!"), підготував невеличку заставку про творчість О. Олеса, який також не раз звертався до перекладів із Ясамані.

За участь у революційній боротьбі М. Кінцурашвілі був засланий у Сибір, але уже 1908 р. повернувся до Харкова, став студентом університету й улюбленим учнем М. Сумцова, який і запропонував йому компаративного характеру працю "Шевченко, Церетелі, Кольцов, Нікітін (спільні мотиви)". По суті, звідти і почалися порівняльні висліди М. Кінцурашвілі, які при уважному читанні нагадують сліди уроків наставника – М. Сумцова, сприяють розвитку перекладу, взаємопізнанню народів.

Висновки. Результати вивчення матеріалу дозволяють робити висновки про мету, завдання українознавчих студій у Грузії, роль харківського грузинського осередку в діяльності "Громади", налагодженні контактів з українськими письменниками, зокрема О. Олесем, про роль Тбіліського університету в розвитку україністики.

Ключові слова: історія літератури, компаративістика, україністика, генетико-контактні, порівняльно-типологічні студії.

Відкриття першого вищого навчального закладу на Південному Кавказі (1918 р.) – Тифліського державного університету (нині Тбіліський державний університет імені Іване Джавахішвілі) – поряд з іншими великими національними проблемами ознаменувало початок академічної традиції розвитку грузинського літературознавства. Роль українських освітніх та наукових традицій у становленні грузинської науки стала очевидною відразу. Засновники першого грузинського університету, а отже, і більшість творців грузинської науки, здобули освіту в українських вищих навчальних закладах. Сьогодні їхні імена та наукова спадщина є золотими сторінками сучасної історії Грузії. Це – Петре Мелікішвілі (перший ректор), Василь Петріашвілі, частково Дімітрі Узнадзе, Гіоргі Ахвледіані, Корнелі Кекелідзе, Сергі Данелія та інші.

Українська наука відіграла роль своєрідного донора у формуванні грузинської академічної культури та університетського життя на початку ХХ ст. Науковці вважають цей факт

поштовхом до актуалізації україністики в Грузії: "Заснування 1918 року Тбіліського університету ім. І. Джавахішвілі активізувало україністику. З одного боку спрацювала традиція, а також наявність у новоствореному навчальному закладі фахівців, які так чи інакше були зв'язані з Україною та україністикою" (Кононенко & Грицик, 2018, с. 14). Інтерес до зв'язкового матеріалу, як і в українському літературознавстві, превалював. "Чільними категоріями, що ними оперували дослідники, – зазначає Д. Наливайко, – були порівняння, рецепція, контакти, вплив, що, як і в європейській компаративістиці цієї доби, сприймалися широко, у розмаїтті форм, функцій" (Наливайко, 2007, с. 17).

Біля витоків грузинської україністики

Ядром грузинської славістики була русистика. Вона була сформована у радянський період і не мала пріоритетного статусу лише з наукового погляду. Основним завданням її було легітимізувати насильницьке об'єднання з Радянським Союзом за допомогою наукової інтерпретації багатовікової історії взаємин росіян і грузинів. Аналіз російсько-грузинських відносин вважався пріоритетним напрямком русистики. Літературний матеріал для проведення такого роду досліджень виявився багатим і різноманітним, що позначилося на змісті та напрямках досліджень і, по суті, визначало характер грузинської славістики / русистики. Зв'язкові студії ще не стали, проте, пріоритетними у працях створеної кафедри, якою керував С. Данелія (1933–1949 рр.).

С. Данелія був одним із найталановитіших учених серед грузинських літературознавців, найперше тому, що вивчав літературу з філософського погляду. З його ім'ям пов'язали також початок наукових досліджень з історії філософії Грузії. Очевидним у С. Данелії є пошуки нових підходів до прочитання літератури. В автобіографії автора, виданій Музеєм грузинської літератури імені Гіоргі Леонідзе і написаній від третьої особи, він так описує свій підхід до прочитання літературних явищ: "Однією з рис літературно-критичних праць Данелії є те, що автор намагається спочатку порушити конкретне літературне

питання до рівня загальної проблеми, а потім вирішити його з погляду філософської аргументації" (Данелія, 2013, с. 551).

Доля Сергі Данелії за радянських часів склалася трагічно. Біографія вченого довгий час залишалася невідомою в Радянському Союзі. Багато фактів та деталей стали доступні із запізненням. У цьому плані велику роль відіграв грандіозний проєкт *"Більшовизм та грузинська література"* Інституту грузинської літератури імені Шота Руставелі, в рамках якого сучасним грузинським дослідникам було надано можливість працювати із суворо засекреченими архівами Міністерства внутрішніх справ. Саме звідси стало відомо, що Сергій Данелія спочатку здобув освіту в Харківському університеті, а потім перевівся до Московського. Після закінчення навчання Данелія деякий час працював учителем у Херсоні. Як безпартійному вченому, йому спочатку не довіряв Тбіліський державний університет; за опубліковану в 1927 році роботу *"Важа-Пшавела і грузинська нація"* його звинуватили в націоналізмі, а через 22 роки цю ж працю визнали космополітичною (!) і вже 1949 року автора звільнили з університету" (Немсадзе, 2018, с. 27).

У 1920-х роках йому було заборонено читати лекції з філософії через підозру в участі в антирадянському повстанні... Тінь підозри з боку комуністів завжди переслідувала Сергі Данелія. Професор Сергі Данелія, який залишив свою основну спеціальність – філософію, із 1933 по 1949 рік очолював кафедру історії російської літератури Тбіліського державного університету. Після нього посаду завідувача кафедри обійняв творець школи російсько-грузинських літературних взаємин Вано Шадурі, випускник Ленінградського університету, людина, добре ознайомена з російською літературознавчою школою, зокрема порівняльно-історичними підходами.

Наукову діяльність Вано Шадурі розпочав у 1940-х роках. В одній із його ранніх праць про літературні взаємини *"Грибоедов і грузинська культура"* (Шадурі, 1946, с. 60–61) уже були окреслені методологічні основи школи, яка спиралася на відомі теоретичні концепції Віктора Жирмунського, викладені в праці *"Гете в російській літературі"*. Як показує аналіз наукової літератури, Вано Шадурі був одним із перших грузинських

учених, який, спираючись на досвід В. Жирмунського, утверджував порівняльне літературознавство у Грузії. У грузинській науці формувалася школа Шадурі з чітко визначеним "двокомпонентним" характером опрацювання, пошуками та осмисленням нового фактичного (грузинського та російського) матеріалу. Своєрідна схема вивчення літературних зв'язків поширювалася на опрацювання контактів з іншими слов'янськими літературами.

Представлена до обговорення робота М. Кінцурашвілі випадала з цього ряду з кількох причин. Передовсім матеріалом. Це була творчість Тараса Шевченка. С. Данелія інформував про роботу членів кафедри російської літератури (протокол засідання відділу від 10 червня 1944 р. № 7). Матеріали особистого архіву М. Кінцурашвілі, який зберігається у відділі рукописів Музею грузинської літератури Г. Леонідзе, показують, що С. Данелія був також рецензентом роботи, захищеної 15 червня 1944 року (машинописний текст рецензії зберігається в архіві Міхеїла Кінцурашвілі (ф. 25383-6). Можна припустити, що перебування С. Данелії в Харкові (після закінчення Кутаїської гімназії він вступив до Харківського університету, якийсь час працював у Херсоні) зблизило вченого з М. Кінцурашвілі і з українським оточенням, що, власне, й викликало інтерес С. Данелії і бажання підтримати молодого дослідника. По суті, праця М. Кінцурашвілі стала першим українським науковим дослідженням.

Друге, чим вирізнялося дослідження "Великий поет Тарас Шевченко", можна пояснити тривалим перебуванням автора у тому ж таки Харкові (він здобував освіту на історико-філологічному факультеті університету) і роллю українських учених у становленні його як професійного філолога. Особливу роль відіграв тут відомий український вчений Микола Сумцов, під керівництвом якого Міхеїл захистив кваліфікаційну роботу на тему "Шевченко, Церетелі, Кольцов, Некрасов, Нікітін. Спільність громадянських мотивів у їхній творчості". З біографії М. Кінцурашвілі були добре відомі лише прийнятні для радянської ідеології факти, а багато важливих деталей довгий

час зберігалося в архівах. Відомо, що під час навчання у Харкові Міхеїл Кінцурашвілі активно співпрацював з українською "Громадою" та її лідером Ф. Згоральським. Саме Ф. Згоральський подарував Кінцурашвілі "Кобзар", через який познайомив із творчістю Тараса Шевченка. Пізніше Кінцурашвілі переклав "Заповіт" та опублікував у газеті "Цховребіс сарке" (Дзеркало Життя) 1908 року. Минуло понад сто років з моменту публікації цього перекладу, і грузинська мова відтоді зазнала змін, зросла і культура перекладу, але цей, як і раніше, можна вважати найкращим серед багатьох інших грузинських відповідників. "Він читав по грузинському "Заповіт" членам «української громади»", – пише дослідниця творчості Міхеїла Кінцурашвілі Ламара Барамідзе¹ (Барамідзе, 2005, с. 9). У виданні 2005 року праця Л. Барамідзе не могла ще тоді назвати багато фактів із життя і творчості М. Кінцурашвілі. Частково вони були оприлюднені пізніше в академічному проєкті "Більшовизм та грузинська література (1921–1941)", в якому з'явилися невідомі деталі із життя грузинського вченого. Біографія Кінцурашвілі увійшла до розділу проєкту під назвою "Ті, хто вижив", тобто до списку осіб, які змогли продовжити свою активну діяльність. У справі, що зберігалася в архівах МВС Грузії, дослідниця Манана Кватайя показала, що Кінцурашвілі був заарештований Грузинською ЧК 17 вересня 1922 року і після кількох місяців ув'язнення змушений був зробити спеціальну заяву в ЧК, в якій написав: "Як громадянин і як педагог я готовий присвятити все своє життя і талант зміцненню радянської влади" (Ф. 6. Архів № 23210, д. 39. к. 175). Аби вижити і "врятувати" своє життя, був змушений погодитися із курсом радянської влади. Якийсь час М. Кінцурашвілі викладав у грузинському технічному

¹ У 80-х роках ХХ століття вивченням творчості Михайла Кінцурашвілі зайнялась грузинська літературознавиця Ламара Барамідзе. Її праці дали багато фактичного матеріалу для нашої публікації. На цю тему авторка захистила кандидатську дисертацію, а пізніше опублікувала дві невеликі книги. Дослідниця не могла обійти увагою дисертацію Кінцурашвілі, хоча великий матеріал викладено досить фрагментарно, висловлені дослідницею оцінки та висновки ще носять відбиток радянської кон'юнктури.

інституті, де до кінця життя завідував кафедрою російської мови та літератури. Згодом М. Кінцурашвілі почав викладати курс історії української літератури у Тбіліському державному університеті на згаданій кафедрі історії російської літератури, яку очолював професор Сергі Данелія.

Судячи з епістолярного матеріалу, що зберігся в архіві М. Кінцурашвілі, у відділі рукописів Музею грузинської літератури, С. Данелія і Міхеїл Кінцурашвілі листувалися і були друзями (листування Сергі Данелія, ф. 25380, д. 387). Фактором їхньої професійної близькості був Харківський університет, де обидва навчалися в різний час.

У 1939 році радянська влада відзначила 125-річчя Тараса Шевченка. Ювілей Великого Кобзаря з розмахом відзначили в Грузії. За редакцією Шалви Ратіані та Симона Чіковані вийшла одна з найповніших збірок грузинських перекладів "Кобзаря", більшість віршів у якій переклав Міхеїл Кінцурашвілі (Мушкудіані, 1985).

Як показало вивчення матеріалів ТДУ, що зберігаються в Центральному архіві новітньої історії (*Протокол засідання вченої ради філологічного факультету Тбіліського державного університету імені Сталіна № 3 від 19 грудня 1938 р.*), між Тбіліським і Київським університетами була підписана угода про співпрацю. В обговоренні її взяли участь грузинські вчені – Міхеїл Зандукелі, Акакій Шанідзе, Сергі Данелія та ін., які відзначили, що підписана із Київським державним університетом угода "виведе роботу філологічного факультету та ТДУ загалом на ще вищий рівень" (ф. 471, оп. 21, д. 23). Ініціатива викладання української та білоруської літератури у Тбіліському університеті належала кафедрі С. Данелії ще у 1939 році (ф. 421, оп. 21, д. 53), не виключено, самому С. Данелії. Тут ще не фігурувало ім'я М. Кінцурашвілі. Подальші архівні матеріали збереглися фрагментарно, ймовірно, через початок Другої світової війни. Тому на цьому етапі відновити точну хронологію не вдалося. Зрозуміло лише те, що Міхеїл Кінцурашвілі вже 1944 року захистив дисертацію, читав лекції з української літератури.

Компаративний дискурс у грузинському та українському літературознавстві

В українській науковій літературі кінець XIX та початок XX століть вважаються першим етапом порівняльного літературознавства, у якому також активно фігурує ім'я Миколи Сумцова. Порівняльно-методологічні засади цього періоду визнаються "складовими міфологічної, культурно-історичної, порівняльно-історичної школи" (Грицик, 2002, с. 28–32).

Наприкінці XIX – на початку XX століть грузинський критик Кіта Абашідзе досліджував грузинську літературу, використовуючи метод еволюційної теорії Ф. Брюнетьєра. Він навіть переклав твір Брюнетьєра з французької на грузинську. "Він одним із перших заснував теоретичні основи літературної компаративістики в грузинському літературознавстві", – зазначає І. Модебадзе (Модебадзе, 2020, с. 46).

Порівняльне літературознавство як дисципліна "відкритості" не стало провідним напрямком досліджень радянського літературознавства (особливо на першому етапі його становлення); спостерігалася різке розмежування "радянської" та "зарубіжної" літератури. Найприйнятнішим методом у вивченні виявилася альтернатива компаративістики – літературні взаємини, які за рахунок дихотомії радянської культурної політики зуміли окреслити "національні контури під тоталітарним виглядом" (Б. Ціпурія). Однак і в радянський період компаративістика розвивалася; з одного боку, ідеологія суттєво знизила якість цього виду досліджень, а з другого – "найвидатніші вчені – Шалва Нуцубідзе, Симон Каухчішвілі, Геронті Кікодзе, Акакій Гадерелія, Григол Кікнадзе, Міхеїл Квеселава, використовуючи компаративні підходи у своїх наукових працях, намагалися розвивати і поширювати їх у різних формах" (Модебадзе, 2020, с. 74). До подібних прийомів вдавався і С. Данелія.

Дисертація Міхеїла Кінцурашвілі: до питання порівняльного методу

З погляду порівняльного дослідження цікавою є друга частина дисертації Міхеїла Кінцурашвілі "Шевченко і грузинський народ", яка висвітлює три основні аспекти: а) Шевченко і грузинське суспільство; б) грузинські переклади

творів Шевченка; в) спільні мотиви в творчості Шевченка, Акакія Церетелі, Іллі Чавчавадзе (Кінцурашвілі, 1944, с. 425–460).

У рецензії проф. Сергі Данелія зазначає, що "праця щонайменше вдвічі перевищує звичайний обсяг кандидатських дисертацій" (Ф. 25383-6). На думку рецензента, було б краще назвати її "Великий Кобзар Тарас Шевченко та його вплив у Грузії". С. Данелія також назвав у рецензії роботу безпрецедентною подією у грузинському літературознавстві того періоду; Міхеїл Кінцурашвілі опрацював першоджерела, вільно володів українською мовою, був першим грузинським літературознавцем, який вивчав творчість Шевченка в оригіналі. У бібліографії джерела поділені на блоки грузинською, російською та українською мовами. Як видно з переліку, серед українських вчених він використав праці – О. Білецького, І. Айзенштока, Г. Алексєєва, І. Стебуна, М. Петровського, В. Масальського, С. Шаховського та ін. Серед них є роботи російських критиків, опубліковані українською мовою. М. Кінцурашвілі ґрунтовно опрацював також грузинську шевченкіану. При тому не міг не усвідомлювати: матеріали грузинської преси мають науково-популярний характер і мало спільного з професійним науковим аналізом.

Можна впевнено стверджувати, що першим професійним перекладачем та грузинським дослідником є Міхеїл Кінцурашвілі, який в умовах мізерних ресурсів того періоду (1930–40-і роки) зумів створити працю з українознавства та здобути вчений ступінь. Ця робота заклала основи академічної традиції дослідження грузино-українських літературних зв'язків у національній науці. Відправною точкою вважатиметься 14 червня 1944 року.

У першій частині (Кінцурашвілі, 1944, с. 1–338), де в хронологічній послідовності розглядається життя і творчість українського поета, С. Данелія зазначив, що в дисертації не можна дати цілком обґрунтовану наукову періодизацію творчості Шевченка, оскільки вона вже передбачає класифікацію творів. Серед інших, зазначалося у праці С. Данелії, були й ті, що стосувалися оцінки окремих творів.

Особливу роль у грузинській компаративістиці відігравав художній переклад. "Переклад, – твердить наукова література, – є важливим об'єктом порівняльного дослідження як один із надзвичайно плідних різновидів міжлітературної взаємодії, а по-друге, він пропонує компаративістиці необхідне методичне забезпечення – адже без перекладних творів неможливе зіставне вивчення різномовних мистецьких контекстів планети" (Будний & Ільницький, 2008, с. 81). Як уже зазначалося, М. Кінцурашвілі вже понад століття вважається одним із найкращих грузинських перекладачів творів Тараса Шевченка. У своїй дисертації він, поряд з іншими формами грузинської рецепції, детально розглядає історію перекладу та його специфіку. У праці він торкається також питання вільних перекладів, яких він сам, як перекладач і перекладознавець, не приймав. Також відзначено випадки порушення стилю оригіналу внаслідок неправильного/необґрунтованого використання лексичних одиниць.

Перекладознавство як наукова дисципліна сформувалося в Грузії у другій половині ХХ століття. Гіві Гачечиладзе вважається автором першої грузинської теорії художнього перекладу (1957). Але дискусії про переклад активізувалися ще в 1930-х роках. Серед грузинських письменників і перекладачів велися дискусії про проблеми перекладу. У періодиці публікувалися критичні листи, що стосувалися проблем художнього перекладу. Особливо це торкалося проблем перекладу поезії. Однак через відсутність теоретичної бази ці публікації не обговорюються дослідниками історії перекладознавства, яке вважалося частиною грузинської критики та історії літератури.

Аналізуючи переклади поезій Шевченка, Міхеїл Кінцурашвілі звертає особливу увагу на зіставлення поетичних метрів в оригіналі та перекладі, вказує на помилки, допущені в грузинському перекладі поеми "Кавказ", і зазначає, що заміна Прометея на Амірані в грузинському тексті є абсолютно невиправданою (Кінцурашвілі, 1944, с. 364). Він також критикує грузинський переклад поеми "Муза", який дуже далекий від оригіналу і містить помилки, що повністю змінюють зміст оригіналу. Дослідник звертає увагу на помилки та пропуски

в грузинських перекладах інших віршів: "На жаль, такий повний відхід від оригіналу не створює належного настрою, не дає читачеві навіть приблизного уявлення про красу оригіналу та поетичні прийоми, які використовує автор для передачі своїх думок і почуттів" (Кінцурашвілі, 1944, с. 367). Ці думки стосуються зіставлення грузинських перекладів, надрукованих у періодиці початку ХХ ст., з оригінальними текстами, де також виявляються "наслідування Шевченка", а не переклад. Виявлені пропуски в результаті зіставлення оригіналу та перекладу Міхеїл Кінцурашвілі заповнював власним перекладом і пропонував цю частину у своїй дисертації.

Усі твори, що увійшли до "Кобзаря", написаного Шевченком рідною українською мовою, у різний час були перекладені автором цієї дисертації, але старі переклади (мається на увазі його самого) вже не задовольняли. Тому виникла необхідність їх перекласти. Стосовно власних перекладацьких стратегій, автор зазначає, що "витоки Шевченкової поезії сягають українського фольклору. Тому стає складніше знайти відповідні словосполучення в грузинській мові для народних виразів, прислів'їв та інших мовленнєвих матеріалів. Вірш Шевченка унікальний. Він нікого не наслідує. Подекуди рядки наповнені алітераційним матеріалом, асонансами, внутрішніми римами, інколи рима переривається і ставиться в кінці рядка. Часто в цих місцях шумно і не вдається створити відповідну атмосферу. Очевидно, М. Кінцурашвілі не ставив за мету "прикрасити" Шевченка, "осучаснити" його, а намагався передати настрій оригіналу, не жертвуючи формою заради точної передачі змісту (Кінцурашвілі, 1944, с. 385). Оцінюючи якість перекладів, М. Кінцурашвілі головною проблемою вважає "материнське невігластво". Він вважає, що розходженню оригіналу з перекладом значною мірою сприяли "суб'єктивні думки авторів підрядників". У сучасну епоху, – пише він, – ми ставимо великі вимоги до перекладачів. Це означає високу художню майстерність, правильне розуміння оригіналу, точність і, в міру своїх можливостей, дотримання метра оригінального вірша. Як кваліфікований перекладач і науковець, М. Кінцурашвілі у формі рекомендацій зазначає, "щоб якнайкраще перекласти

вірш Шевченка грузинською мовою, насамперед необхідно всебічно його вивчити. Звичайний перекладач завжди може допустити дуже серйозні помилки. Необхідно вивчати оригінал, і перекладач повинен враховувати кожен прийом, який використовує автор у своїй творчості" (Кінцурашвілі, 1944, с. 415–416).

Грузинський україніст незадоволений текстами, надрукованими в серії дитячих видань, і дає фахові рекомендації, які з них доцільніше перекласти та надрукувати. Тобто уже тут з'являються міркування про принципи відбору творів для перекладу і, як видно, типологічно схожі місця у творах Шевченка і, зокрема, І. Чавчавадзе. Цілком зрозумілою є згадка про М. Сумцова.

Про власний досвід він пише: "Я почав вивчати Шевченка в 1908 році в Харкові, коли був студентом. Того ж року я переклав і опублікував його поему "Заповіт". Порадив і допоміг мені в цьому питанні професор Микола Сумцов і М. Д. Черненко" (Кінцурашвілі, 1944, с. 387). У своєму аналізі "Гайдамаків" Міхеїл Кінцурашвілі зазначає, що "персонаж Ярема з поеми – знайомий грузинському читачеві тип, і нагадує Како та Закро (йдеться про персонажів поеми Іллі Чавчавадзе "Како-розбійник").

Серед різних форм грузинської рецепції українського поета виділяється комеморативна історія ювілеїв Шевченка у семіотичному просторі грузинської культури. М. Кінцурашвілі глибоко вивчив цей сегмент та продемонстрував особливий інтерес грузинських читачів та громадськості до творчості геніального Кобзаря. Саме Міхеїл Кінцурашвілі першим проаналізував деталі зустрічі Тараса Шевченка та Акакія Церетелі, до яких зверталися наступні покоління грузинських та українських дослідників, хоча, на жаль, повний текст цієї розвідки не був відомий.

Для ще науково несформованого грузинського літературного українознавства він із безпрецедентним професіоналізмом проаналізував лексичні модуляції (чумаки/чалавдарі/чаландарі; кургані/коргани/кургані); еквіваленти, помилки в грузинських

перекладах через лексичні непорозуміння тощо. Також представлені випадки максимального наближення до оригіналу.

Насамкінець слід підсумувати: Міхеїл Кінцурашвілі вважає найважливішим питанням у перекладі поезії Шевченка грузинською мовою дотримання метра та ритму. Про це він пише: "Під час перекладу з української, виникають труднощі у дотриманні оригінального метра. Збереження оригінального розміру, як правило, має велике значення для художнього перекладу. Зменшення або збільшення розміру призводить до необхідного відходу від початкового лексичного запасу. У цій справі українські радянські поети дали нам багато яскравих прикладів. У своїх перекладах грузинських авторів їм у багатьох місцях вдалося зберегти розмір оригіналу, зберегти кількість слів, тим самим повторивши ті самі рими, що й в оригіналі" (Кінцурашвілі, 1944, с. 419). У цьому випадку Міхеїл Кінцурашвілі має на увазі середньовічний "вінець грузинської літератури" – "Витязя у тигровій шкурі", перекладеного Миколою Бажаном, у якому з надзвичайною точністю збережена специфіка оригіналу, зокрема в рими.

На той час у грузинському літературознавстві ще не було наукових традицій і методології дослідження перекладу, лише праця С. Данелії "За високу культуру перекладу Пушкіна по-грузинськи" (Мнатобі, 1935, № 6), в якій учений намагається розробити методологію дослідження й аналізу перекладу. Для цього він виділив два поняття – емпіризм та ідеалізм – і розвинув синтез цих підходів у парадигмі діалектичного підходу. Хоча М. Кінцурашвілі ніде не посилається на працю С. Данелії, перенесення його парадигми на вивчення грузинських перекладів творів Шевченка є очевидним.

Представлене у дисертації дослідження міждисциплінарних зв'язків з погляду виявлення спільних/схожих мотивів виходить із принципів порівняльно-історичного аналізу. Дмитро Наливайко вважає такі дослідження тим етапом компаративістики, який використовує позитивістську методологію: "Цей вид компаративістики близький, якщо не гомогенний, історії літератури" (Наливайко, 2007, с. 19). Але при тому уточнює: "генетико-контактологія і порівняльна типологія з'явилися

майже одночасно і їхній розвиток відбувався синхронно, з превалюванням однієї з методологій на різних етапах". І далі додає: "розвиток наукової компаративістики на першому етапі не вкладався в рамки генетико-контактних студій" (Наливайко, 2007, с. 17).

М. Кінцурашвілі наводить спільні мотиви на основі порівняння творів Тараса Шевченка, Іллі Чавчавадзе та Акакія Церетелі, зазначаючи, що Шевченко розпочав свою літературну діяльність раніше за грузинських письменників; зустрічі Акакія Церетелі і Тараса Шевченка присвячений окремий розділ. Іллю Чавчавадзе він називає, "як і Шевченка, борцем за визволення рідного народу". На його думку, Україна часів Шевченка та Грузія в період Чавчавадзе та Церетелі були найбільш пригніченими колоніями самодержавної Росії (Кінцурашвілі, 1944, с. 426). Чинниками, що визначають подібні суспільні мотиви, грузинський українознавець вважає петербурзьке середовище, революційно-демократичних російських письменників, які об'єдналися навколо "Современника" тощо.

Перший такий мотив, який виділяє М. Кінцурашвілі, порівнюючи грузинську та українську літератури, – це "темрява-сон-безмовність"; як матеріал використовує "Кавказ" Шевченка, "Елегію" Чавчавадзе, а через 13 років після її написання – поему Церетелі "Дві картини". Шевченко назвав пеклом царство тиші та безмовності у вірші "Не завидуй багатому...", – пише вчений. Другий схожий мотив – гірка, жорстока доля. У цьому розділі дисертації Кінцурашвілі зазначає, що Шевченко писав про свою злу долю у віршах "Минають дні..." (1845) та ін. На думку вченого, А. Церетелі та І. Чавчавадзе також жалілися на долю, звідси мотиви плачу і голосіння ("Думи мої..."), в Іллі – "Горе тому, кого я приносив у жертву", у Акакія – "Шикаста".

Так, міркуючи над мотивом високого призначення поета, він пише: "Коли батьківщина пригнічена, поет активно включається у боротьбу, визначає план дії". За спостереженням вченого, Шевченкові "Муза", "Пророк" перегукуються із відомими віршами Чавчавадзе та Церетелі з ідентичною назвою "Поет" (Кінцурашвілі, 1944, с. 431).

Сказане проглядається у переважній більшості праць М. Сумцова, який у часи навчання в Харкові опікувався М. Кінцурашвілі. Інтерес до компаративних студій проявився уже в першій науковій праці. Якщо би простежити за студіями самого М. Сумцова, можна було б помітити оте "розширення і поглиблення як по горизонталі, так і по вертикалі" (Д. Наливайко) з метою вивчення явища в контексті інших літератур. Уже в студіях М. Сумцова формувалися не лише нові наукові висліди (наприклад, визначені у "Покажчику тем для студій над Шевченком"), а й способи їх дослідження (наприклад, "Т. Г. Шевченко и его зарубежная литература" // Южный край, 1914; "Вплив Шевченка", "Нове про Шевченка як художника" // Южный край, 1914; "Сни Т. Г. Шевченка" (К психологии художественного творчества), "Про мотиви поезії Т. Шевченка" та ін.). М. Сумцов простежував у низці праць проблеми впливу різних авторів на творчість українського поета. І, спостерігаючи за тим, як М. Кінцурашвілі міркує над багаторівневою системою мистецьких засобів у творах Шевченка, особливо в роботі з грузинськими перекладами, знову не раз повертаємося до праць М. Сумцова, які той знав ще з харківських часів, і тих проблем, на вивченні яких наполягав дослідник: "Шевченко в письменстві росіян, болгар та ін. слов'ян", "Шевченко в Європі", "Т. Шевченко і Сковорода". У зв'язку зі сказаним, особливий інтерес, наприклад, у його "Покажчику для студій над Шевченком" викликають розділи "Переклади Шевченкових творів" та "Окремі мотиви поезії Шевченка" (Сумцов, 2019, с. 191–225). Серед тих 35 текстів видання "Микола Сумцов. Шевченкознавчі студії", які, як зазначає упорядник Алла Калинчук, виходили в період 1882–1922 років, безперечно, можна віднайти й інші дослідження, які у свій харківський період міг знати М. Кінцурашвілі.

Окремим об'єктом спостереження є езопівська мова – тайнопис віршів, про який М. Кінцурашвілі зауважив: "Багато чого не можна було писати прямо, поети уникали цього і намагалися писати езоповою мовою. Як відомо, Шевченко через пафос його віршів на 10 років був відсторонений від літератури,

йому навіть заборонили писати на засланні, але він примудрявся це робити" (Кінцурашвілі, 1944, с. 436–437). Кінцурашвілі наводить вірш Шевченка ("Ми восени таки похожі", 1849) і порівнює проблему, порушену в ньому, з віршем "Рада" з поезії Чавчавадзе. Поезія Церетелі дає йому різноманітніший матеріал, з якого він використовує такі твори, як "Я хочу сказати щось", "Кохання" і "Порада молодим письменникам"...

Особливе місце в дисертації М. Кінцурашвілі займають біблійні мотиви, проте цей розділ значною мірою просочений радянською ідеологією: "Шевченко широко використовував біблійні мотиви, він переробив і наповнив революційним змістом Псалми Давида, писання пророків... Ілля та Акакій також використовували жанр молитов і біблійні приклади в політичних цілях". Як приклади він наводить вірші грузинських поетів ("Отче наш" Чавчавадзе, "Сон" Церетелі, "Юда", "Юда Гамцемлідзе" ("Юда Зрадник"))... Цей розділ дуже мізерний у плані порівняльного дослідження" (Кінцурашвілі, 1944, с. 438).

Викликає інтерес та частина дисертації, де проаналізовано героїчні образи минулого, народні героїчні оповіді. У цьому розділі автор розглядає "Гайдамаки", "Іван Підкова", "І мертвим, і живим...", у яких український поет відтворює героїчну боротьбу свого народу та критикує тих, хто не знає минулого чи не може його адекватно оцінити... Свої думки М. Кінцурашвілі підкріплює поемами Чавчавадзе "Привид" та "Дмитро Самопожертвувач", а також порівнює поему Церетелі "Амірані" та "Кавказ" Шевченка. Той самий мотив розвиває поетична пісня любові до батьківщини. Як приклад наведено цитати з поем Шевченка "І мертвим, і живим...", "Сон", вірші Чавчавадзе "Після того, як..." та ін. Грунтуючись на зіставленні віршів українського поета "П.С.", "Княжна" та поеми Акакія Церетелі "Патріот", розглядає літературні репрезентації проблем патріотизму та псевдопатріотизму.

З метою порівняльного вивчення творчості українських та грузинських поетів україніст М. Кінцурашвілі виділяє розділ "Рідна мова", де розглядає схожі/загальні тенденції (перешкоди, гоніння, заборони, маргіналізацію) як української, так і

грузинської мов та літератур в умовах російського імперіалізму. Для розгляду цієї проблеми автор знову вдається до зіставлення творчості Т. Шевченка та "Відповіді на відповідь" Чавчавадзе, поеми "Привид", а також кількох віршів Церетелі.

Дослідження типологічно схожих мотивів у дисертації М. Кінцурашвілі залишає неоднозначне враження, деякі проблеми аналізуються відносно глибоко, а про інші наведено лише цитати для ілюстрації. Поезія Тараса Шевченка, народжена на межі романтизму та реалізму, відображає маркери обох цих значущих напрямків, справді демонструє "загальні культурні тенденції" в українській та грузинській літературах тієї самої доби.

М. Кінцурашвілі, працюючи в межах тогочасного порівняльно-історичного методу, виділяє лише схожі/зустрічні мотиви і не заглиблюється в порівняльні спостереження, що створюють відмінності в силу конкретних національних контекстів, хоча в його кваліфікаційній роботі помітний характерний для епохи романтизму "розвиток національної свідомості – еволюція місцевих проблем, традицій і звичаїв..." (Ратіані, 2018, с. 104–105).

Незважаючи на неприйняття компаративістики тогочасною радянською наукою, у дисертації, присвяченій проблемам грузинсько-українських літературних зв'язків, порівняльні дослідження виступають як один з основних підходів. Порівняння постає не як емпіричний метод, а як спроба утвердити один із принципів дослідження та аналізу. В епоху, коли писалася кваліфікаційна робота М. Кінцурашвілі, грузинська та українська літератури інтегрувалися до гігантського утопічного конгломерату – радянської багатонаціональної літератури; це відбувалося внаслідок агресивної політики, яка взагалі не визнавала національної своєрідності літератур. Грузинський вчений принаймні завуальовано спробував продемонструвати національну інваріантність обох літератур на тлі їхнього синхронного зіставлення, що також було прихованою спробою "показати різноманіття національних варіацій та особливостей", використовуючи компаративні підходи.

У советологічній науковій літературі визнається, що "Радянський Союз мав типово імперську структуру [...]. Центр був місцем виробництва норм, положення яких поширювалися на периферію [...] саме там (у центрі. – Авт.) встановлювалися правила виробництва радянської літератури та знання про неї" (Модебадзе, 2020, с. 32), відповідно, грузинський дослідник не міг обійти специфіку радянського наукового дискурсу. Слід зазначити, що спочатку поширення знань від центру до периферій було не дуже інтенсивним. Отримані в центрі знання та матеріали не були легкодоступними, і не всі жителі периферії могли отримати до них рівний доступ, тому цілком можливо, що праці Жирмунського опосередковано через праці інших вчених вплинули на творчість грузинського українця. Незважаючи на те, що дисертацію Михайла Кінцурашвілі було виконано в найагресивніший період соціалістичного реалізму, у ній все ж таки туманно і завуальовано просвічує один з основоположних принципів компаративістики: "міжлітературна комунікація – діалог національних письменств і загалом культур" (Будний & Льницький, 2008, с. 75).

Ймовірно, і ця частина дисертації є продовженням/поглибленням кваліфікаційної роботи, підготовленої у Харківському університеті під керівництвом Миколи Сумцова.

Саме Михайло Кінцурашвілі підготував ґрунт для обговорення проблем перекладу в дослідженнях грузинсько-українських літературних контактів. Своєю дисертацією, захищеною у 1944 році, він заклав фундамент наукової літературознавчої україністики в Грузії, основним принципом та підходом якої упродовж 80 років є порівняльна методологія. Кожна грузинська дисертація, виконана в цій галузі, від найпершої роботи, дотримується визначальних напрямків порівняльного літературознавства і цілком легітимно вважається національною традицією грузинської україністики.

Внесок авторів: Людмила Грицик – написання (концептуалізація, методологія, оригінальна чернетка, редагування), Іване Мчедладзе – написання (концептуалізація, методологія, оригінальна чернетка, редагування).

Список використаних джерел

Барбакадзе, Т. (2011). *ქართული ლექსმცოდნეობის ისტორია პერიოდული გამოცემების მიხედვით*. ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა.

Барамидзе, Л. (2005). *მიხეილ კინწურაშვილის (იასამანი) ცხოვრება და მოღვაწეობა*.

Будний, В., & Ільницький, М. (2008). *Порівняльне літературознавство*. Видавничий дім "Кисво-Могилянська академія".

Грицик, Л. (2002). Українська компаративістика XIX – початку XX ст.: Кілька вступних міркувань. У Р. Гром'як (ред.), *Літературознавча компаративістика* (с. 28–32).

Данелія, С. (1935). თარგმანის მაღალი კულტურისათვის (პუშკინი ქართულად). *მნათობი*, 6.

Данелія, С. (2013). ავტობიოგრაფია. У *მწერალთა ავტობიოგრაფიები* (Кн. 1, сс. 550–553). კოლორპაკი.

Данелія, С. Рецензія на дисертацію Михайла Кінцурашвілі "დიდი კობზარი ტარას Шевченკო". გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმი, ხელნაწერთა განყოფილება (ფონდი 25383-6).

К психологии художественного творчества. (1913). *Известия АЦ*, 18(4).

Кватая, М. (2016). მიხეილ კინწურაშვილი (იასამანი). У *ბოლშევიზმი და ქართული ლიტერატურა (1921–1941)* (с. 172–179). გამომცემლობა "მწიგნობარი".

Кінцурашвілі, М. (1944). *დიდი კობზარი ტარას Шевченკო* (дисерტაცია).

Кононенко, П., & Грицик, Л. (2018). Сфери взаємопізнання, або "Крихти на користь України" та Грузії. *Літературна Україна*, (4), 14.

Лекке, М. (2018). Русско-грузинские литературные связи и наука о них в социальном контексте. У *Россия–Грузия после империи* (с. 31–55). Новое литературное обозрение.

Модебадзе, I. (2020). შედარებითი ლიტერატურათმცოდნეობის სათავეებთან. У *შედარებითი ლიტერატურათმცოდნეობა. გზამკვლევი და ანთოლოგია* (с. 25–51). GCLA Press.

Мушкудіані, О. (1985). *3 історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин XIX – початку XX ст.* Наукова думка.

Наливайко, Д. (2007). *Компаративістика й історія літератури*. Акта.

Немсадзе, А. (2018). უახლოესი წარსულის უცნობი და ტრაგიკული ფურცლები: სერგი დანელიას ბიოგრაფიისათვის. *ქართველოლოგია*, 3, 20–29.

Ратіані, I. (2018). *ქართული მწერლობა და მსოფლიო ლიტერატურული პროცესი*. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Ратіані, I. (2020). შედარებითი ლიტერატურათმცოდნეობის სწავლება საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა ეპოქების ქართულ უნივერსიტეტებში. У *შედარებითი ლიტერატურათმცოდნეობა. გზამკვლევი და ანთოლოგია* (сс. 65–89). GCLA Press.

Сумцов, М. (2019). *Шевченкознавчі студії*. Четверта хвиля.

Шадурі, В. (1946). *Грибоедов и грузинская культура*. Заря Востока. Центральный архів новітньої історії Національного архіву Грузії (ф. 473, оп. 21). Відділ рукописів Музею грузинської літератури ім. Г. Леонідзе, приватний архів М. Кінцурашвілі (ф. 25383).

References

- Baramidze, L. (2005). *Life and work of Mikheil Kintsurashvili (Iasamani)* [in Georgian].
- Barbakadze, T. (2011). *History of Georgian versification according to periodicals*. Institute of Literature Publishing House [in Georgian].
- Budnyi, V., & Ilnytskyi, M. (2008). *Comparative literature studies*. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].
- Central Archive of Contemporary History of the National Archives of Georgia (Fond 473, Op. 21).
- Danelia, S. (1935). For a high culture of translation (Pushkin in Georgian). *Mnatobi*, 6 [in Georgian].
- Danelia, S. (2013). Autobiography. In *Writers' autobiographies* (Vol. 1, pp. 550–553). Kolorpaki [in Georgian].
- Danelia, S. Review of Mikheil Kintsurashvili's dissertation *The Great Kobzar Taras Shevchenko*. Giorgi Leonidze Museum of Georgian Literature, Manuscript Department (Fond 25383-6) [in Georgian].
- Hrytsyk, L. (2002). Ukrainian comparative studies of the 19th – early 20th century: Introductory remarks. In R. Hromiak (Ed.), *Literary comparative studies* (pp. 28–32) [in Ukrainian].
- Kononenko, P., & Hrytsyk, L. (2018). Spheres of mutual understanding, or "Crumbs for the benefit of Ukraine" and Georgia. *Literaturna Ukraina*, (4), 14 [in Ukrainian].
- Kvataia, M. (2016). Mikheil Kintsurashvili (Iasamani). In *Bolshevism and Georgian literature (1921–1941)* (pp. 172–179). Mtsignobari [in Georgian].
- Kintsurashvili, M. (1944). *The Great Kobzar Taras Shevchenko* (Dissertation) [in Georgian].
- Lekke, M. (2018). Russian-Georgian literary relations and the scholarship about them in a social context. In *Russia–Georgia after the empire* (pp. 31–55). Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
- Modebadze, I. (2020). At the origins of comparative literary studies. In *Comparative literary studies. Guide and anthology* (pp. 25–51). GCLA Press [in Georgian].
- Mushkudiany, O. (1985). *From the history of Ukrainian-Georgian literary and cultural relations (19th – early 20th century)*. Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, D. (2007). *Comparative studies and literary history*. Akta [in Ukrainian].
- Nemsadze, A. (2018). Unknown and tragic pages of the recent past: Towards the biography of Sergi Danelia. *Kartvelologia*, 3, 20–29 [in Georgian].
- Ratiani, I. (2018). *Georgian literature and the world literary process*. Tbilisi University Press [in Georgian].
- Ratiani, I. (2020). Teaching comparative literature in Georgian universities in the Soviet and post-Soviet periods. In *Comparative literary studies. Guide and anthology* (pp. 65–89). GCLA Press [in Georgian].

Shaduri, V. (1946). *Griboedov and Georgian culture*. Zarya Vostoka [in Russian].
Sumtsov, M. (2019). *Shevchenko studies*. Chetverta Khvyliia [in Ukrainian].
To the psychology of artistic creativity. (1913). *Izvestiya AC*, 18(4) [in Russian].
Manuscript Department of the Giorgi Leonidze Museum of Georgian Literature,
private archive of M. Kintsurashvili (Fond 25383).

Отримано редакцією збірника / Received: 20.03.26

Прорецензовано / Revised: 27.03.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Liudmyla HRYTSYK, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-4802-7937

e-mail: grytsyk@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Ivane MCHEDELADZE, DSc (Philol.)

ORCID ID: 0000-0002-5001-2216

e-mail: ivane.mchedeladze@tsu.ge

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,

Ukrainian Studies Center named after Prof. Otara Bakamidze

ACADEMIC DISCOURSE OF GEORGIAN UKRAINIAN STUDIES:

"THE GREAT KOBZAR TARAS SHEVCHENKO"

BY MIKHEIL KINTSURASHVILI (IASAMANI)

Background. *The article traces the formation of the Georgian–Ukrainian literary-critical discourse on the basis of material that remains little known, particularly to Ukrainian readers. The study draws on sources related to the figure of M. Kintsurashvili, a literary scholar, translator, and specialist in Ukrainian studies. For the first time, the scholar's dissertation "The Great Kobzar Taras Shevchenko", defended at Tbilisi University in 1944, is introduced into the field of research.*

Methods. *The study employs a комплекс of research methods, including comparative-historical, biographical, contact-genetic, and comparative-typological approaches. It also draws upon materials from Shevchenko studies and translation studies, as well as scholarly research on Ukrainian–Georgian literary and cultural relations.*

Results. *"For reasons that remain unclear to me", wrote O. Oles, who was also associated with Kharkiv and was regarded as a talented student of M. Sumtsov, "Iasamani has somehow been left without attention" (from the journal Teatri da Tskhovreba, 1915). The figure of Mikheil Kintsurashvili remains insufficiently known in Ukraine. As a translator, he is better known among scholars of Shevchenko studies. Working with the M. Kintsurashvili archive, O. Mushkudiani identified, in addition to the translation of "Testament", forty-eight other works by Taras Shevchenko translated into Georgian. Some of them have attracted the*

attention of Kartvelian scholars. Researchers of O. Oles also mention the name of M. Kintsurashvili, since he likewise engaged with the poet's works and presented them in the journal *Ganatlaba* in 1911. While publishing several translations ("*O Native Word! Shackled Eagle!*"), he also prepared a short introductory note on the творчість of O. Oles, who himself repeatedly turned to translations from Iasamani.

For his participation in revolutionary activities, M. Kintsurashvili was exiled to Siberia; however, in 1908, he returned to Kharkiv, became a student at the university, and a favorite disciple of M. Sumtsov, who proposed to him a comparative study titled "*Shevchenko, Tsereteli, Koltsov, Nikitin (Common Motifs)*". In fact, Kintsurashvili's comparative research began from this point. A close reading of his work reveals clear traces of his mentor's intellectual influence, M. Sumtsov's scholarly guidance contributed to the development of translation practices and to the mutual understanding of cultures.

Conclusions. The analysis of the material allows conclusions to be drawn about the goals and objectives of Ukrainian studies in Georgia, the role of the Kharkiv Georgian community in the activities of the "*Hromada*", the establishment of contacts with Ukrainian writers, particularly O. Oles, and the role of Tbilisi University in the development of Ukrainian studies.

Keywords: history of literature; comparative literature; genetic-contact studies; comparative-typological studies.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.